

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНОЇ КУЛЬТУРИ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

DEVELOPMENT OF REFLECTIVE CULTURE FOR FUTURE OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE PROFESSIONAL PREPARATION PROCESS

Стаття присвячена аналізу актуальної психолого-педагогічної проблеми пошуку шляхів формування та розвитку рефлексивної культури у майбутніх офіцерів Збройних Сил України у процесі професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах. Визначено, що рефлексивна культура майбутнього офіцера, передбачаючи усвідомлення самого себе та системне переосмислення змісту результатів власної діяльності, є особистісною й одночасно професійною якістю курсанта як військово-вслужбовця, майбутнього управлінця та спеціаліста окремого напрямку професійної діяльності, створює підґрунтя для його постійного розвитку та самовдосконалення як особистості та військового професіонала. Встановлено, що рефлексивне ставлення курсанта як суб'єкта до освітньої та військово-професійної діяльності та до аналогічної діяльності інших суб'єктів освітньо-виховного процесу вищого військового навчального закладу є визначальною психолого-педагогічною умовою усвідомлення себе як військового професіонала й управлінця, критичного аналізу власної діяльності та діяльності інших суб'єктів, вироблення власного бачення шляхів самовдосконалення. З'ясовано, що зміни в підходах до забезпечення функціонування системи військово-професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах, її побудова на визнанні рефлексії професійно важливою якістю майбутніх офіцерів, здійснення комплексу заходів щодо розвитку вмінь рефлексії професійної діяльності забезпечить формування офіцера, здатного до свідомого ухвалення виваженого й обґрунтованого управлінського рішення, його аналізу й об'єктного прогнозу наслідків, є винятково важливим з огляду на рівень відповідальності офіцера за виконання службово-бойових завдань, життя та здоров'я підпорядкованого особового складу. Узагальнено погляди науковців на категорії «рефлексія» та «рефлексивна культура майбутнього офіцера» в педагогічному та психологічному аспектах.

Ключові слова: курсант, майбутній офіцер, рефлексія, рефлексивна культура, освітньо-

виховний процес, вищий військовий навчальний заклад.

The article is devoted to the analysis of the actual psychological and pedagogical problem of finding ways of formation and development of reflexive culture among future officers of the Armed Forces of Ukraine in the process of professional training in higher military educational institutions. It is determined that the reflexive culture of a future officer, in particular, by foreseeing the awareness of himself and the systematic rethinking of the content of the results of his own activities, is a personal and, at the same time, professional quality of the cadet as a serviceman, future manager and specialist of a separate line of professional activity, creates the basis for his constant development and self-improvement as a person and as a military professional. It was established that the reflexive attitude of the cadet as a subject to educational and military professional activities and to the similar activities of other subjects of the educational process of the higher military educational institution is the determining psychological and pedagogical condition for the perception of himself as a military professional and manager, a critical analysis of his own activities and activities of other actors, development of own vision of ways of self-improvement. It was clarified that changes in the approaches to ensuring the functioning of the system of military-vocational training in the Internal Affairs Center, its construction on recognizing the reflection of the professional-important quality of future officers, the implementation of a set of measures to develop the skills of reflection of professional activities will ensure the formation of an officer capable of deliberately adopting a weighted and reasonable management decision, its analysis and objective prediction of the consequences, is extremely important given the level of responsibility of the officer for the performance of military-fighting Health, life and health of subordinate personnel. A generalization of the views of scholars in the category "reflection" and "reflexive culture of the future officer" from the psychological and pedagogical point of view is made.

Key words: cadet, future officer, reflection, reflexive culture, educational and educational process, higher military educational institution.

УДК 377:159

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-1-13>

Капінус О.С.,

канд. пед. наук,

доцент кафедри морально-

психологічного забезпечення

діяльності військ Національної академії

сухопутних військ імені гетьмана

Петра Сагайдачного

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Професійна діяльність офіцера є специфічною, насамперед через інтеграцію в ній управлінських, правових, соціальних, психологічних, етичних та інших аспектів, пов'язаних із необхідністю ухвалення офіцерами самостійних і обґрунтованих рішень.

У зв'язку з цим важливим завданням є формування в офіцерів адекватного розуміння необхідності суб'єктного вкладу в зміну якісних параметрів об'єкта діяльності, розвиток рефлексивної культури у майбутніх офіцерів Збройних Сил Укра-

їни (далі – ЗСУ) у процесі професійної підготовки як основи їх суб'єктної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У контексті дослідження питання організації та розвитку психіки людини рефлексія як наукова категорія перебувала у спектрі уваги І. Сеченова, Б. Ананьева, П. Блонського, Л. Виготського, С. Рубінштейна та ін., котрі вказану дефініцію визначали як важливий чинник становлення і розвитку особистості.

Не втрачає актуальності дослідження питання рефлексії в сучасному науковому дискурсі,

зокрема вона була предметом наукового пошуку А. Анікіної, А. Асмолова, М. Бахтіна, І. Беха, Г. Бізяєвої, Л. Деркача, А. Зака, Е. Зеера, Є. Ісаєва, Я. Коломінського, А. Карпова, С. Кондратьєва, В. Кривошеєва, В. Лефевра, Б. Ломова, М. Найдьонова, М. Савчина, В. Сластьоніна, В. Слободчикова, І. Семенова, С. Степанова, Г. Щедровицького, В. Якуніна та ін.

Актуальним є питання дослідження рефлексії серед зарубіжних науковців. Так, рефлексію та її вплив на розвиток активного досвіду і практики вивчають С. Вайлдман і Д. Колб, усвідомлення стратегій навчання через рефлексивне сприйняття перебуває у центрі уваги ряду дослідників, серед яких С. Аткинс, К. Марфі, Р. Вайт, Д. Кірпатрик та ін., рефлексивні моделі освіти досліджують М. Ліпман і Р. Познер, питання розвитку рефлексії у груповій взаємодії – Р. Кулд, Дж. Селлер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасні умови виконання службово-бойових завдань офіцерським складом вимагають нових підходів до організації їхньої професійної підготовки у вищих військових навчальних закладах (далі – ВВНЗ), пошуку шляхів індивідуалізації освітнього процесу та забезпечення умов самореалізації курсанта як військового професіонала й особистості на різних етапах службової діяльності.

Актуальною є проблема пошуку шляхів формування майбутнього офіцера зі сформованим креативним мисленням, здатного об'єктивно оцінювати ситуацію, самостійно ухвалювати виважене рішення та відповідати за нього, аналізувати власну службову діяльність через потенціал професійної рефлексії, що створює передумови швидкої та безболісної їх адаптації до умов виконання завдань і їх реалізації.

Мета статті – теоретичний аналіз умов та особливостей розвитку рефлексивної культури у майбутніх офіцерів ЗСУ у процесі професійної підготовки у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Перші згадки про рефлексію знаходимо у працях давньогрецьких філософів Сократа, Платона й Аристотеля, подальшого розвитку ця дефініція набула у напрацюваннях представників західноєвропейської філософії XVII–XVIII ст. На думку Ф. Бекона, знання можна отримати тільки завдяки спостереженню, аналізу, порівнянню й експерименту, автор аналітичного методу пізнання Р. Декарт вказував, що в його основі є виділення складників об'єкта пізнання та їх вивчення окремо від інших. На противагу Р. Декарту Дж. Локк стверджував, що джерелом отримання знань є досвід і почуття. Досвід філософ поділяв на внутрішній і зовнішній: якщо отримання зовнішнього досвіду відбувається через органи чуття, то внутрішній досвід, на думку Дж. Локка, є рефлексією [6].

Рефлексію як пізнання трактував І. Кант, тоді як Г. Гегель вважав її рушійною силою розвитку людини, передбачаючи рефлексію суб'єктивну, спрямовану на людину, та рефлексію об'єктивну, що проявляється у діяльності. На думку А. Шопенгауера, підґрунтям рефлексії є інтуїція як шлях до пізнання. Як зазначав німецький філософ В. Дільтей, «розуміння власного внутрішнього світу досягається шляхом інтроспекції, тобто самоспостереження, рефлексії. Розуміння ж «чужого світу» здійснюється шляхом «вживання», «співпереживання» [6, с. 176, 177].

Розгляд рефлексії у філософії переважно здійснюється через розуміння суб'єктом причин і передумов формування поглядів і власних суджень, що є одним із методів розвитку мислення, пізнання себе та інших людей через усвідомлення як власних поглядів і думок про інших, так і усвідомлення поглядів та думок інших людей про себе, забезпечуючи перехід від включення самосвідомості в діяльність до формування ставлення суб'єкта до діяльності як об'єктивної дійсності й усвідомлення себе в ній.

Подальшого розвитку наукова дефініція «рефлексія» здобула переважно у психології та педагогіці. Ця дефініція досліджувалася психологами через потенційну можливість особистості здійснити аналіз власного мислення, спрямувати погляд всередину самої себе.

На думку С. Рубінштейна, рефлексія є основою існування людини та передумовою способів її існування: «Перший – життя, що не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких живе людина: спочатку батько і мати, потім подруги, вчителі, потім чоловік, діти і т. д. Тут людина вся всередині життя, всяке її ставлення – це ставлення до окремих явищ, але не до життя загалом. Другий спосіб існування пов'язаний із появою рефлексії. Вона наче призупиняє, перериває цей безперервний процес життя і виводить людину подумки за його межі. Людина наче посідає позицію поза ним» [3, с. 90].

Г. Костюк підкреслював, що «важливу роль в успішному перебігу розуміння відіграє вміння аналізувати свій власний процес мислення» [2].

Здійснення аналізу власного процесу мислення, на наше переконання, забезпечує усвідомлення суб'єктом особливостей і передумов сприйняття й оцінки його іншими шляхом аналізу себе як об'єкта дослідження та спостереження через звернення уваги на власне буття, знання, вчинки, думки та почуття. Усвідомлюючи їх, суб'єкт аналогічним чином аналізує ставлення інших людей до себе, що з огляду на особливості військово-професійної діяльності зумовлює виняткову важливість рефлексії у процесі професіоналізації майбутніх офіцерів.

Ми поділяємо погляди В. Слободчикова та Г. Цукермана, котрі рефлексію визначають як уні-

версальний психічний механізм подолання меж свого способу життя [5, с. 27].

У процесі пізнання суб'єкт здійснює самоаналіз своїх станів і здійснених вчинків через призму власного досвіду й освіченості, рівня розвитку особистої моралі, визначаючи власні норми та межі їх контролю в подальшій діяльності. Спрямування мислення людини на свій внутрішній світ, на думку І. Беґа, відмежовує особистісне розуміння рефлексії від інтелектуального. Виокремлюючи форми особистісної рефлексії – регулятивну, визначальну, синтезуючу, створювальну, – науковець зазначає, що особистісна рефлексія пов'язана з духовним Я особистості та забезпечує її саморозвиток [1].

Узагальнюючи погляди науковців на дефініцію «рефлексія», ми погоджуємося з І. Семеновим і С. Степановим, які аргументовано визначають її як «переосмислення людиною відносин із предметно-соціальним світом (що актуалізуються внаслідок спілкування з іншими людьми й активного засвоєння норм і засобів різних діяльностей), яке виражається, з одного боку, у побудові нових образів себе, що реалізуються у вигляді відповідних вчинків, а з іншого – у виробленні більш адекватних знань про світ із їх подальшим утіленням у вигляді конкретних дій. Рефлексія не лише забезпечує диференціацію в людському «Я» окремих підструктур, наприклад, «Я – фізичне тіло», «Я – суспільна істота», «Я-творець», але і їх інтеграцію в неповторному цілісному «Я» [4, с. 37–38], що повною мірою притаманне потребам військово-професійної діяльності сучасного офіцера.

В основі рефлексії як новоутворення психіки у процесі розвитку особистості курсанта як суб'єкта освітньої та військово-професійної діяльності, на наше переконання, лежить сприйняття себе та власної діяльності, сприйняття іншими його та його діяльності, що стимулює аналіз сприйняття і, як наслідок, формування та становлення зрілої та відповідальної особистості майбутнього офіцера.

Виходячи з актуальності рефлексії у професіоналізації курсанта під час навчання у ВВНЗ, рефлексивну культуру майбутнього офіцера вважаємо системним новоутворенням особистості курсанта внаслідок його внутрішньої активності як суб'єкта військово-професійної та освітньої діяльності у процесі професійної підготовки у ВВНЗ, що забезпечує формування ставлення до діяльності та до себе в цій діяльності.

Рефлексивна культура майбутнього офіцера як складова частина культури військового професіонала реалізується через рефлексивні механізми у професіоналізації офіцерів, які ми визначаємо як процес вирішення різнопланових завдань, спрямованих на взаємне збагачення особистості майбутнього офіцера, формування його світогляду та відповідальності за власне буття. Функціонування

рефлексивних механізмів зумовлюється впливом ряду факторів, серед яких визначальними щодо професіоналізації майбутнього офіцера є рівень розвитку його самосвідомості, мотивація та сформованість мотивів діяльності, здатність до аналізу власних дій та ідентифікації себе з іншими.

В основі формування рефлексивної культури майбутніх офіцерів ЗСУ як основи їх суб'єктної компетентності лежать принципи теорії про закономірності розвитку людини та спеціаліста. До ключових ми відносимо такі принципи:

- суб'єктності, що передбачає формування особистості майбутнього офіцера під час навчання у ВВНЗ як суб'єкта особистісно-професійного саморозвитку та самовдосконалення, з належним рівнем сформованості здатності й усвідомленої потреби самостійного мислення, активності в освітній і військово-професійній діяльності;
- інтегративності, що передбачає об'єднання знань і досвіду закономірностей формування та розвитку рефлексивної компетентності спеціаліста та майбутнього офіцера зокрема;
- системності, що передбачає узагальнення та вироблення структури образу особистості майбутнього офіцера з належним рівнем сформованості рефлексивної компетентності.

Серед функцій, які є визначальними з огляду на потребу формування рефлексивної культури майбутнього офіцера, ми виокремлюємо: розвиваючу, соціальну, пізнавальну, регулятивну та інтегруючу функції.

Оскільки сформована рефлексивна культура майбутнього офіцера стимулює самоаналіз, оцінку курсантом свого «Я», виокремлюючи об'єктом самопізнання його власне «Я», для розвитку рефлексії та формування рефлексивної культури курсанта під час навчання у ВВНЗ необхідною є реалізація таких умов:

- налагодження, підтримання та розвиток вербального та невербального зворотного зв'язку між суб'єктами освітньо-виховного процесу ВВНЗ;
- формування у курсанта потреби у постійному співвіднесенні результатів своєї діяльності та їх порівнянні як із власними, так і з результатами діяльності інших курсантів;
- формування та підтримання стійкої потреби у майбутнього офіцера в самостереженні за своїми думками та почуттями, мотивами діяльності, здійсненими вчинками та подальше їх корегування.

Ефективність формування рефлексивної культури майбутнього офіцера як суб'єкта освітньої та військово-професійної діяльності у ВВНЗ визначається низкою чинників, серед яких: індивідуалізація освітнього процесу, створення умов для практичного виконання майбутнім офіцером завдань військової служби спільно з носіями професійного досвіду, запровадження в освітній процес

інтерактивних педагогічних технологій, спрямованих на вирішення проблемних ситуацій і пошук нестандартних і нетипових варіантів вирішення службово-бойових ситуацій, визнання пріоритетності рефлексивних механізмів у забезпеченні функціонування освітнього середовища ВВНЗ, що є основою формування та розвитку рефлексивного стилю мислення у майбутнього офіцера.

Розвиток рефлексивної культури майбутнього офіцера передбачає: свідомий аналіз освітньої та військово-професійної діяльності на основі сформованих мотивів, критичне ставлення до усталених стандартів, вимог, норм і правил організації як освітньої та військово-професійної діяльності у ВВНЗ, так і організації виконання службово-бойових завдань у частинах і підрозділах ЗСУ, свідому активність в освітній і військово-професійній діяльності, самореалізацію себе як військового професіонала та, як наслідок, самоактуалізацію особистості майбутнього у професії.

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз наукових праць, ми визначили, що реалізація зазначених умов є можливою, якщо освітньо-виховне середовище ВВНЗ сприятиме розвитку рефлексивного мислення як у курсантів, так і у науково-педагогічних працівників та адміністративно-командного складу. Без розвитку рефлексивної культури усіх суб'єктів освітнього процесу створення та забезпечення ефективного функціонування суб'єкт-суб'єктних відносин як основи формування професійної суб'єктності майбутнього

офіцера не вбачається можливим, тоді як побудова системи військово-професійної підготовки у ВВНЗ через визнання рефлексії професійно важливою якістю майбутніх офіцерів, розвиток рефлексивної культури у курсантів, адміністративно-командного складу і науково-педагогічних працівників ВВНЗ та розвиток здатності майбутніх офіцерів до професійної рефлексії у ході освітньо-виховного процесу є однією з визначальних передумов формування їхньої професійної суб'єктності.

Перспективи дослідження полягають у розробці методики формування та розвитку рефлексивної культури у майбутніх офіцерів під час навчання у ВВНЗ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І.Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей. *Педагогіка і психологія: Науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук України*. 2011. № 2. С. 37–44.
2. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. Москва, 1988. 304 с.
3. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Санкт-Петербург, 2012. 224 с.
4. Семенов И.Н., Степанов С.Ю. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвитии личности. *Вопросы психологии*. 1983. № 2. С. 35–42.
5. Слободчиков В.И. Генезис рефлексивного сознания в младшем школьном возрасте. *Вопросы психологии*. 1990. № 3. С. 25–36.
6. Спиркин А.Г. Философия : учебник. Москва : Гардарики, 2003. 736 с.